אירועים באגרות הראי"ה

עליית הרב קוק לארץ ישראל ומינויו לרב יפו והמושבות

כ"ח באייר תרס"ד (13 במאי 1904)

5 אגרות

רקע, האגרות המרכזיות, ונוסח האגרות המלא

igrot.shlomo-aviner.net

רקע

אחרי פטירת רבי נפתלי הרץ הלוי, רבה של יפו, בי"ב בסיוון תרס"ב, נשארה העיר בלי רב. אנשי יפו, בהשתדלותו של יואל משה סלומון, פנו לרב קוק, שכיהן אז ברבנות בויסק, וביקשו שיבוא לכהן כרב יפו והמושבות. כך הגשים הרב קוק את חלומו לעלות לארץ ישראל, אף שאנשי קהילת בויסק העשירה ניסו לשכנע אותו להישאר, בהגדלת משכורתו ובתשלום חובותיו.

בכ"ח באייר תרס"ד הגיע הרב קוק ליפו והחל לכהן ברבנות. בסיוון תרס"ד הודיעו הרב שמואל סלנט והאדר"ת לפקידות יק"א שכל ענייני המצוות התלויות בארץ במושבות מסורים מעתה בידו.

תקופת יפו הייתה התקופה הפורייה ביותר בכתיבתו של הרב קוק, ובה נכתב החומר לכמה מספריו החשובים, ובהם "אורות" ו"אורות הקודש".

האגרות המרכזיות

כרך א', אגרת טו: אחיו, ר' שמואל הכהן קוק

"הלא סוף-כל-סוף אי-אפשר לבטל חלילה ענין ישיבת א"י בשביל חששות ומיחושים"

כרך א', אגרת נוספות ג: מאת האדר"ת אל הרב קוק

"יברכהו ד' שתהי' רגל המבורכת"

כרך א', אגרת נוספות ד: מאת האדר"ת אל הרב קוק

"יעשה דרכו לפעה"ק במתינות"

כרך א', אגרת נוספות ז: מאת ר' שמואל סלנט והאדר"ת אל פקידות יק"א

"הופקד, לשמחת לבבנו, לרב להעיר יפו ולהמושבות תובב"א"

כרך א', אגרת פט: ר' משה זיידל

"ובהיותי יושב פה בנאות דשא במושבת רחובות אשר ביהודה, והנני יושב ונגד עיני נשקפים הררי יהודה"

נוסח האגרות המרכזיות

5 האגרות המרכזיות, כל אחת עם התמצית שלה

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת טו

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ב' לסדר וישב תרס"ד - (בויסק) **נמען:** אחיו, ר' שמואל הכהן קוק

הרב קוק מתנצל על קיצור מכתביו. הרב קוק מודיע שהעלייה לארץ ישראל קרובה לצאת אל הפועל, כי מזרזים אותו מיפו ומירושלים. לדבריו אין לבטל את ישיבת ארץ ישראל בגלל חששות, וצריך להתחזק בביטחון בה'. הרב קוק מברך את המשפחה על הולדת בן לאחותם רוחמה.

עיקרי הדברים

- ההחלטה לעלות לארץ ישראל.
- ביטחון בה' מול חששות.

נוסח האגרת

ב"ה[1]. אחי היקר והנעים מר שמואל הכהן שליט"א[2], שלו'[3] לך ולכל אשר עמך באה"ר[4]. דבריך היקרים במכתבך הגיעני. והצדקה עמך, כי יותר מדאי הננו מקצרים במכתבים אליך יקירי. אמנם לא במעל נעשה הדבר כי"א[5] מטרדות-נפש שונות כידוע לך. פרטי דברים ממה שהעירות במכתבך בטח יפתור לך הכל ש"ח שי'[6]. ענין הנסיעה ב"ה כפי הנראה שנוציאה בחסדי השי"ת[7] אל הפועל באלו השבועות, כי הם מאיצים בדבר, וכן עוזרים להם מירושלים לזרזנו בזירוזין. ובאמת מה תועלת. באיחור, הלא סוף-כל-סוף אי-אפשר לבטל חלילה ענין ישיבת א"י[8] בשביל חששות ומיחושים, ואם בא אדם לחוש בכל עסקיו לחששות של רפיון-רוח כאלה הלא ישבת העסק והמלאכה בעולם. אך צריך להתחזק במעז שם ד', ובזה יאמץ לבנו בתקוה טובה ובבטחון, שיעזר לנו שיהי'[9] הכל על צד הטוב והמתוקן, ויחננו בבריות גופא. ובפרנסה מספקת ושלות השקט שמה בארץ חמדתנו, ונזכה לשמח ולשמח את כל אוהבי נפשינו מרחוק ומקרוב ברחמיו יתי'[10] המרובים. כתוב נא, אח יקר ונעים, מכל אשר עמדך לטובה. בטח נודיעך בע"ה[11] את זמן הנסיעה בפרטיות, למען תוכל לבא למיטוי כחפץ לבבנו. מז"ט[12] לכולנו על הולדת בן לאחותנו רוחמה תחי'[13], יתן השי"ת להצלחה ואוי"ט[14] ויגדלוהו הוריו לתו"ח[15] ומע"ט[16], וכולנו נשמח בו ובהם ובכל מחמדי נפשינו שי'. והי'[17] ז"ש[18] וברכה, כנפשך היקרה ונפש אחיך דבק באהנ"פ[19] מצפה הצלחתך וטובך כה"י[20].

אברהם יצחק ה"ק[21]

[בויסק, ב' לסדר וישב תרס"ד[22]]

1. ב"ה - ברוך השם
2. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
3. שלו' - שלום
4. באה"ר - באהבה רבה
5. כי"א - כי אם
6. שי' - שיחיה
7. השי"ת - השם יתברך

8. א"י - ארץ ישראל
9. שיהי' - שיהיה
10. ית' - יתברך
11. בע"ה - בעזרת השם
12. מז"ט - מזל טוב
13. תחי' - תחיה
14. ואוי"ט - ואורך ימים טובים
15. לתו"ח - לתורה ולחופה
16. ומע"ט - ומעשים טובים
17. והי' - והיה
18. ז"ש - זה שלום
19. באהנ"פ - באהבת נפש
20. כה"י - כנפשו היפה
21. ה"ק - הכהן קוק
22. תרס"ד - השנה תרס"ד (1903/1904)

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת נוספות ג

תמצית האגרת

תאריך ומקום: (תרס"ד - ירושלים) **נמען:** מאת האדר"ת אל הרב קוק

ברכת האדר"ת לרב קוק לקראת כניסתו לרבנות יפו: שתהיה רגלו מבורכת, שדבריו יישמעו, ושיזכה לזכות את הרבים. האדר"ת מצטער שבגלל מחלתו אינו יכול לנסוע לקבל את פניו.

עיקרי הדברים

- ברכה לכניסה לרבנות יפו.
- צער האדר"ת על מחלתו.

נוסח האגרת

תחל שנה וברכותי' שנת השקט ובטח עד העולם.

מזל טוב, אושר וברכה, שלוה והצלחה, ברבי' ובהמשכה, לכ'[1] ידיד לבי ואהוב נפשי, ואהוב כל מכיריו ויודעיו, ח' הגאון המוכתר בשם טוב הראוי לו, ת"ל[2], מ' אברהם יצחק הכהן הגדול מאחיו, ד' יחזקהו ויאריך ימיו ושנותיו.

בריך מתייך לשלם, ויהא רעוא דתרום רישי' אכולא כרכא, יברכהו ד' שתהי'[3] רגל המבורכת, ויקוים בו תיכף לת"ח[4] ברכה יתברכו בו קהל עדתו ד' עליהם יחיו, ישלח ד' ברכה מרובה לרגלו.

תהא השעה שיקבל בה הרבנות לאורך ימים ושנים שעה מוצלחת, תרמיני' שעתי' להצלחת גו"נ[5].

יהיו דבריו נשמעים לרצון השי"ת[6], וישמח ד' במעשיו ובדרכיו, יזכנו השי"ת לזכות את הרבים, ויאר עינינו בתורתו וישם לבנו לעבודתו ויראתו כל הימים, ונזכה לתקן כל הצריך תיקון בעה"י[7].

בעונותי נבוכותי, מפני מגינת לבי, ל"ע[8], שאין ביכולתי ליסע ג"א[9] לקבל פניו באהבה, כאשר דמיתי אשתקד, ולכן לא אוכל לזכור את אשר הגו רעיוני מתחילה לכתוב לו.

והנני בזה חודו"ז[10] שיחיו כולם לאויוש"ט[11] באה"ק[12],

המצפה לראותם כולם פא"פ[13] בשמחה וגיל במהרה ולאוי"ט[14],

אלי' דוד

1. לכ' - לכבוד
2. ת"ל - תודה לא-ל
3. שתהי' - שתהיה
4. לת"ח - לתלמידי חכמים
5. גו"נ - גוף ונפש
6. השי"ת - השם יתברך
7. בעה"י - בעזרת השם יתברך
8. ל"ע - לא עלינו
9. ג"א - גם אני / גם אנו

10. חודו״ז - דורש פענוח
11. לאויוש״ט - לאורך ימים ושנים טובות
12. באה״ק - בארץ הקודש
13. פא״פ - פנים אל פנים
14. ולאוי״ט - ולאורך ימים טובים

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת נוספות ד

תמצית האגרת

תאריך ומקום: (תרס"ד - ירושלים) **נמען:** מאת האדר"ת אל הרב קוק

האדר"ת מייעץ לרב קוק לתכנן את דרכו לארץ במתינות, כי בוודאי יתעכב יותר מן המשוער. כשיבוא יראה את המפעלים בירושלים וידברו על הכול. האדר"ת מזכיר לו לקחת גם בגד פשוט, ומבקש שיודיעו לו ביום הנסיעה.

עיקרי הדברים

- עצות לעלייה לארץ.
- תיאום פגישה בירושלים.

נוסח האגרת

ח' יד"נ[1] הגאבד"ק[2] יפו ת"ו[3],

בכל עוז תשוקתי לחדות את פניו בשמחה וגיל בהקדם האפשרי בעזה"י[4].

בכ"ז[5] מצאתי להעירו כי יחשוב דרכו מקודם כי בודאי יתמהמה בפה יותר ממה שיחשוב בעצמו, ולכן יעשה דרכו לפעה"ק[6] במתינות, וכמובן שלא יוכל למנוע מלדרוש בפה אידי"ש[7]. ולראות כל המפעלים האדירים שבעה"ק[8] והראויים לראותם ולדעתם היטיב, ובודאי נדרש לו מקודם לדעת דרכי עירו ומח"ק[9] ת"ו, אשר עליו להודע בטרם בואו הנה, ובהיותו פה נשוחח איש את רעהו בכל הנוגעים לכלל ולפרט ולפרטי פרטים, ודי יתקננו בעצה טובה מלפניו.

בהכינו לנסוע בל ישכח ליקח אתו גם בגד פשוט, והתורה חסה על ממשי"ש[10], ודי יזכנו לראות עיר קדשנו בתפארתה וארמון על תלו וכ"ג יכהן פאר בכהונה גדולה במהרה.

ביום נסיעתו יודיעוני בבוקר כי בו ביום הוא נוסע בהצלחה.

והנני חו"ד[11] המצפה ומבשר שלומנו

אלי' דוד

1. יד"נ - ידיד נפשי
2. הגאבד"ק - הגאון אב בית דין קהילת
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. בעזה"י - בעזרת השם יתברך
5. בכ"ז - בכל זאת
6. לפעה"ק - לפה עיר הקודש
7. אידי"ש - אחרי דרישת שלום
8. שבעה"ק - שבעיר הקודש
9. ומח"ק - דורש פענוח
10. ממשי"ש - ממונם של ישראל
11. חו"ד - חותנו ודודו

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת נוספות ז

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ט"ו סיון תרס"ד - ירושלים **נמען:** מאת ר' שמואל סלנט והאדר"ת אל פקידות יק"א

הודעה רשמית שהרב קוק מונה לרב יפו והמושבות, וכל ענייני המצוות התלויות בארץ - כלאיים, ערלה, תרומות ומעשרות - בידו. הפקידות מתבקשת להודיע לבני המושבות לסור למשמעתו בענייני הדת.

עיקרי הדברים

- מינוי הרב קוק לרב יפו והמושבות.
- סמכותו במצוות התלויות בארץ.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] ירושלים ת"ו[3], יום א' ט"ו סיון תרס"ד[4].

כבוד הפקידות של חברת היק"א[5] להנהגת המושבות, שלו'[6] וברכה.

הננו להודיע לכבודם, כי הרב הגאון המובהק הצדיק אשר שמו כשמן תורק מוהר"ר[7] אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א[8] הופקד, לשמחת לבבנו, לרב להעיר יפו ולהמושבות תובב"א[9]. ומעתה כל העניינים השייכים למצות התלויות בארץ, וההשגחה על עניני כלאים וערלה וכו'[10] תרומה ומעשרות וכו', הכל יהיה נחתך על ידי ידידנו הרב הנז' שליט"א, שאנו וכל בית ישראל סומכים עליו ומחזיקים ידיו בכל תקף ועוז.

ותואיל נא הפקידות להודיע הדבר גם לכל בני המושבות, וכי בכל עניני הדת יסורו למשמעתו ויעשו ככל אשר יורם, מבלי סור מדבריו, כרצון כל שלומי אמוני ב"י[11] חובבי עמם וארצם, ורצון החותמים בברכה,

שמואל סלאנט

אליהו דוד ראבינאוויץ-תאומים

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ד - השנה תרס"ד (1903/1904)
5. היק"א - ה + יק"א: יק"א (חברת ההתיישבות היהודית)
6. שלו' - שלום
7. מוהר"ר - מורנו הרב רבי
8. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
9. תובב"א - תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן
10. וכו' - וכולי (וכן הלאה)
11. ב"י - בני ישראל

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת פט

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"א מנחם אב תרס"ד - רחובות **נמען:** ר' משה זיידל

הרב קוק כותב מרחובות על התקווה לחיים בריאים ושלמים בארץ, באיחוד הטוב שבדרכי האבות והבנים. לדבריו הצמא לדבר ה' בדור יתרפא רק בהשפעת התורה בלשון שהצמאים מכירים. הרב קוק מעודד צעירים ללמוד את החלק המוסרי והעיוני שבתורה (חובות הלבבות) בהדרגה ובקביעות. בהמשך הרב קוק מתייחס לשאלות: הבנת התורה דרך השקפה כללית, איסור דעות רעות מפני הנזק החברתי, והסבר לחופשיים שקיום האומה תלוי בתורה, תוך לימוד זכות על "אנוסים".

עיקרי הדברים

- שילוב אבות ובנים בבניין הארץ.
- לימוד מוסר ומחשבה לצעירים.
- יחס לחופשיים.

נוסח האגרת

ב"ה[1], כ"א מנ"א[2] תרס"ד[3].

כי[4] ידידי ואהובי, נחמד ונעים, מלא תבונה ודעת יראת ד', חו"ב[5], מו"ה[6] משה זיידל נ"י[7], וכא"ל[8], שלו'[9].

דבריך היקרים, יקירי, שמחו את לבבי, ובהיותי יושב פה בנאות דשא במושבת רחובות אשר ביהודה, והנני יושב ונגד עיני נשקפים הררי יהודה, וגאון ד', אשר עטרנו פה בשנים קדמוניות ואשר עוד יעטרנו בחסדו לימים הבאים, כי דברו ית'[10] לא ישוב ריקם, ירהיב לבבי. אמנם עלינו להתעתד לקראת עתידנו הנהדר ברוח ד', ברוח דעת ואור ד', שיהיה בכחו לאחד את כל הכחות הרעננים אשר בעמנו, להיות מוכנים לחיות חיים בריאים ושלמים, חיים כאלה שיהיו למופת לכל העמים תחת כל השמים, בעוזם וגבורתם ביחד עם הוד קדושתם ורוממותם, שאז נוכל למלא את התעודה הראויה לישראל בארץ-ישראל. וזה אי אפשר כ"א[11] ע"י[12] קיפול כל הטוב הנמצא בחיי האבות והבנים גם יחד, באופן שלא די שלא יהיו הצדדים הטובים שיש בשני דרכי החיים סותרים זא"ז[13], כ"א מחזקים ומרוממים זא"ז, זהו יסוד השבת לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם. במחשבות הללו הנני הוגה ועסוק, ות"ל[14] שכל אשר שיערתי בחו"ל[15] במה שיש לנו לעשות לטובת כלל עמנו וארצנו, בהשפעת רוח טהרה שתחיה את כל המעשים כולם, לאמר בפה מלא "בית יעקב לכו ונלכה באור ד'" הנני רואה עין בעין פה על אדמת קדשנו. והנה בהיותי חושב ע"ד[16] הצמאון לדבר ד', אשר התגלה בדורנו בתור מחלה של עילוף בצמא, אשר רק במוצלחים וניגשים יותר אל הקודש לא הפכה המחלה של הצמאון את הכמיהות לתיעוב, ואשר אני יודע באין ספק, שרק כפי אותה הפעולה של השפעת דבר ד' ואורה של תורה בלשון שציחי הצמא מכירים אותו, כן יתחזקו כחותינו, ונהיה מוכשרים ללבוש עוזינו ובגד תפארתנו, ונהיה ראויים לגאולה וישועה, בשובנו אל ד' ואל דבר קדשו באהבה, הבאה מתוך הכרה וידיעה. "ובקשת משם את ד'

אלקיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך" ודרישה זו, שבכל לב ובכל נפש, א"א[17] כ"א אחרי הסרת כל חשכת המבוכות החוצצות בעד אור ישראל, שלא יוכל להגלה בהדר גאונו, שרק בהכירנו את ערך עצמנו, את היתרון של רוח ד' אשר עלינו, רק אז תשוב אלינו גבורתנו העליונה, ונדע איך לחיות על אדמת קדשנו אחרי כל הנסיונות הרבים והקשים שעברו עלינו ללמדנו דעה והשכל. אשר על כן כל צעיר הבא, ודורש ושואל, ומרצה מבוכותיו, הנני רואה בו דמות אבן יקרה משהם וישפה העתידים להיות נקבעים בשערי ירושלים, "ושמתי כדכד שמשותיך ושעריך לאבני אקדח וכל גבולך לאבני חפץ, וכל בניך למודי ד' ורב שלום בניך"

ע"כ[18] כל ישעי וחפצי שיתרגלו הצעירים בעלי-הכשרון ללמוד, בגירסא תחילה ואח"כ[19] בעיון, את החלק המוסרי והמדעי שבתורה, שהוא כלל תורת הלבבות, שכללם החסיד בחוה"ל[20] בכללים קצרים וכוללים בספרו. הלימוד המתרחב והולך בהדרגה, בקביעות עת ושעה או שעתים בכל יום, עד כדי רכישת השקפה הגונה ורגש פנימי על חלק המוסרי והעיוני שבתורה, יעדן את הרוח, וישובב את הנפש, עד שימצא האדם את עצמו מוכן ומוכשר לדרוש ולחקור, וימלא אומץ לב וגבורה, כי "ד' אורי וישעי ממי אירא" וכ"כ[21] תהי'[22] ההתעסקות בהלכות דעות שבתורה עושה פריה, עד שהפלפול, החקירה, הביאור והחידוש, בענינים הללו יהי'[23] מצוי אצל כל צעיר בעל-כשרון, כמו שהוא מצוי ב"ה בחלק המעשי, ואז יעשה את פעולתו לטובה עד שאפילו את הצד המעשי ירומם וירחיב. ע"כ בראותי דבריך, במחקר בדברים העיוניים שבתורה, ובהקריבך אלי שאילותיך, שמחתי ואמרתי הודות לד', כי לא קול קורא במדבר היה קולי, ואקוה ש"ישוטטו רבים ותרבה הדעת". אמנם מצאתי נכון להעירך על ההדרגה, דהיינו לרכוש בקיאות הגונה, בכל ספר מוסרי שיבא לידך הקל הקל תחילה, כי כולם נובעים הם מלבם של גדולי דעה חכמי לב וחסידי עליון, ורבים מהדברים העיוניים א"א להבין על בוריים אם לא יהיה הרגש ג"כ[24] מוכשר כראוי, ועל כן נקראת התורה ג"כ שירה כמו שנקראת מצוה, ע"כ צריך להסתייע עם הכח המיוחד להרגיש דברי אלקים חיים, שאינם מתבררים כ"א ללב טהור, וע"ז[25] מועיל הצד המוסרי שאינו מסור כ"כ[26] למחקרים, כ"א לבסס את הנפש על יסודותיה הפנימיות. אבל לא לעמוד כ"א ללכת הלאה, "ונדעה נרדפה לדעת את ד', כשחר נכון מוצאו, ויבא כגשם לנו כמלקוש יורה ארץ".

ואחרי ההערה הקטנה הזאת אבא לדבר על הערותיך המחוכמות, אף שהמה דברים שכבר נשאלו הם או כיוצא בהם בדורות שעברו, מ"מ[27] הדברים צריכים בירור בדורנו. אבל תוכן הבירור צריך להיות ע"י העלאת כח המדע למושגים יותר רחבים, שזהו התכלית הנמצאת בכל הניגודים המעשיים והעיוניים, וע"י[28] השקפה יותר אמיתית כללית מתגלה אור האמת, עד שאין צורך כלל לתירוצים מיוחדים על כל פרט.

דע לך יקירי, שכאשר האדם נכנס לחקור איזה מחקר ועיון צריך להיות תמיד להכשיר עצמו כפי כחו להיות קרוב אל הדבר הנחקר, ואם יוכל שכ"כ[29] יתקרב אל המושג עד שיוכל לחוש אותו מעצמו, מנפשו ומעומק רגשותיו, אז אם לא ימלא את מה שיכול יחסר תנאי עקרי מהתנאים המוכרחים אל דרישת האמת. א"כ[30] כאשר ניגשים אנחנו לחקור איך להבין דרכי היושר הגנוזים באורה של תורה, שהיא

כוללת את החזיון של המציאות ביחש להמוסר האנושי העיוני והמעשי, הפרטי והכללי, החברותי והמדיני, מראשית ועד אחרית, צריך תחילת-כל החפץ לעמוד על האמת לתמם את חזיונות החיים כולם לפי כחו, דהיינו שלא להשקיף על המדריגות המוסריות לפי מצב פרטי של דור מיוחד, כי-אם לפי ערך הנדרש לקבע מוסר כזה שיהיה פועל פעולתו, לפי עצמו ולפי השתלשלות המאורעות שיהיו נמשכים ממנו, עד סוף כל הדורות, להיות תמיד פועל להיטיב ולהשכיל. ולמהלך זה צריכות הפסיעות להיות מדודות הרבה, ואם מדת הרחמים תתפרץ, באיזה חלק קטן של תקופה מיוחדת, יותר מהמדה המסכמת עם התוצאות של העתיד היותר רחוק, תסבב היא פעולות מזיקות ומהרסות לפעמים יותר מהעול הגלוי היותר גדול. וממוצא דבר תשכיל, שאע"פ[31] שאין אנו רשאים כלל לבטל את רגשי היושר והחקים הנולדים מהם ביחש המעשה בהוה, לפי אותן התמונות שהן מתגלות ברגשותינו בהוה, מ"מ אין לנו להתמכר אליהם ביחש של "מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור".והנה את החיים צריכים אנחנו להבין בשני ערכים, איך המה נמצאים ואיך הם צריכים להיות. היושר המוחלט נעוץ לעולם באותו הצד שהחיים צריכים להיות, אמנם היושר הארעי, הנוגע יותר למעשה בהוה, הוא בנוי על הצד שהחיים הם נמצאים בו בפועל. רוממותה של תורה ואלהיותה א"א כלל שתהי'[32] אחרת כ"א כלי חמדה, לסבב לכונן את החיים אל המצב שהם צריכים להיות בו. אבל צריך אתה להזהר שלא תחשוב ששני המעמדים האלה אין להם יחש וצירוף זל"ז[33], כ"א הם ענינים מצורפים, כאופקים המתחלפים להולך בדרך רחוקה.

ודע עוד, שהעבדות, כמו כל דרכי ד' הישרים, שצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם לא הביאה מצד עצמה לעולם שום תקלה, כי עצם חק העבדות הוא חק טבעי בבנ"א[34], ואין שום הבדל בין העבדות החוקית להעבדות הטבעית, ואדרבא העבדות החקית שהיא ע"פ[35] רשותה של תורה באה לתקן כמה תקלות, שהעבדות הטבעית היא צפויה אליהם. למשל, הרי המציאות של עניים ועשירים חלשים וגבורים דבר מוכרח ונהוג הוא, א"כ אותם שקנו להם נכסים מרובים, שהם משתמשים בכח המשפט לשכר עובדים עניים לעבודתם, הרי השכירים הללו גם להם עבדים בטבע, מצד ההכרח החברותי, והנה למשל העובדים במכרה-הפחמים, שהם נשכרים מרצונם, הרי הם עבדים לאדוניהם, ובודאי חלק האנשים שהם צריכים להיות שפלים במצב, לולא הרשעה ששלטה כ"כ בלבות בנ"א[36], עד כדי רמיסת משפט, הנה אם היו עבדים קנויים קנין כסף אז היה מצבם יותר טוב. למשל עכשיו אנחנו צריכים להערות מוסריות לדאוג בעד חיי העובדים, החומרי והמוסרי, והעשיר שלבו אטום לועג לכל צדק ומוסר, ויותר נח לו שבמנהרה יחסר אור ואויר, אע"פ[37] שעי"ז[38] יתקצרו חייהם של עשיריות אלפים אנשים, ויעשו חולים אנושים, רק שלא יוציא מכיסו עשיריות אלפים שקלים לכונן את המנהרה במצב יותר טוב, ואם לפעמים תפול מכרה, ויקברו חיים עובדיה, לא ישים על לב, כי ימצא עבדים אחרים נשכרים. מה שא"כ[39] אם היו העבודות הללו נעשות ע"פ חק עבדות חוקית, שהעבדים המה קנין כספו של אדוניהם, אז הדאגה לחייהם ואשרם תהיה שוה לדאגתו על הונו, "כי כספו הוא", אז היו באמת העובדים הדלים הללו יותר מאושרים וצפויים לעתיד יותר טוב. ע"כ תורתנו הקדושה היא הולכת בדרכה לרומם את לב האדם, לקרבו אל דרכי אדון כל המעשים ב"ה, וממילא כל זמן שהעבדות

הטבעית תהיה מוכרחת להיות נהוגה בחברה האנושית, "בראתי יצה"ר[40] בראתי לו תורה תבלין" , תהיה העבדות החוקית מבסמתה ומחזירתה לטובה.

אמנם כל אלה ההשפעות היו הולכות בדרך ישרה, לולא גרמו חטאינו ועונות אבותינו להפסיק על משך זמן ארוך את פעולתנו ע"י אור תורתנו על עצמנו ועל העולם כולו. אבל מיום שחרב בית המקדש ונתפזרנו בין העמים אין לך יום שאין קללתו מרובה מחבירו, וחשכת ימי הבינים דוקא אז הרימה ראש, ותעות את יושר התעודה של ארחות חיים, ותעשה העבדות למפלצת, ותאבד את תעודתה, שהיא לשמור את הכושלים שבבנ"א[41] מתגרת יד אנשים רעים ותקיפים, ע"י מה שתביאם לאותו מצב של בטחון הרכוש, עד שכפי המצב ההוה היה נשקף שיוצא שכרה בהפסדה, ותגמר האנושיות אומר לבטל את חק העבדות החוקית, אע"פ שלא תעצר כח לבטל את העבדות הטבעית, גם אין בכחה להגן על המגרעות, שביטול העבדות החוקית מביא על החלק העבדותי שבבנ"א. זה צריך להיות גנוז בתורה עד תקופת האורה שמציון תצא תורה, "ועשרה אנשים מכל לשונות הגויים יחזיקו בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם כי שמענו אלקים עמכם" [ע' זכריה ח כג]אז תכיר החברה האנושית כולה, כי אחרי תיקון הלב, להיות לב בשר, מלא יושר חנינה חסד ורחמים, ראוי וכשר הוא לירודים שבבנ"א שיהיו כולם מסורים תחת חסות מעולים וצדיקים חכמי לב, שתהיה דאגתם עליהם מתיחסת כיחס הקנין ובזה ימצאו אשרם ובטחונם בחיים.

אמנם המצב החברותי והמוסרי נעוצים זה בזה ע"פ דעתו של אל דעות ב"ה. ע"כ האנשים הראויים להיות עבדים המה ע"פ תקונו של עולם אנשים כאלה, שהרחבת חופשתם תביא רעה להם ורעה לעולם, בהיותם בטבעם נוטים לחיים שפלים, שרק ע"י כח מעיק מבחוץ יתישרו ויתרוממו, וזה יארע הרבה מהשפעת אבות. כי כמו שמעלות הנפש ותכונות לטובה יבאו בחק ירושה כן תכונות שפלות ג"כ יהיו למורשה, ולפעמים יקנה אדם לעצמו ע"י התגלות נטיה תכונה כ"כ שפלה, שאלפי דור צריכים להרימה, ויחש האבות פועל, בין מצד היחש החומרי בין מצד הקשר הנפשי, אפילו בריחוק מאד. ע"כ התגלות השפלות של חם היא פעלה, שהיוצאים מגזעו יותר הם ראויים להיות עבדים משיהיו מושלים בעצמם, ועומק התכונה היא האריה, שאין ראוי לברוך, שתכונות רמות-ערך ושאיפה לחכמה ואהבת השי"ת[42] ובריותיו הן טבועות בהם, להתדבק בו. וכדי להעיד על עומק היושר, שהאנושיות צריכה להמצא בו, מצד השפעתה של תורה, אסור או ראוי עכ"פ[43] שלא למחק חק העבדות ממציאותו, כ"א לישרו על תכונתו הראויה. וזהו עומק הרושם שצריך להמצא בדין "יום או יומים" בדיוק שהרי יסוד כל העונשים, אפילו עונש של הורג נפש, צריך שיהי'[44] נשקל ע"פ הפלס של תיקון העולם בעתיד, א"כ כל מאורע שיש לו הגנה על העתיד והרוב, חוץ מהיושר הפנימי שבלב, ע"כ שהעונש צריך שיהי' מוגבל לפי הערך של ההגנה החיצונה, שאם לא יהי' פועל כלל בהכרעתו הרי המשפט יוצא מכלל רחמים ותיקון-עולם לכלל נקמה. ע"כ כיון שכספו הוא, והאדם חס על כספו, ולא תארע כ"כ בנקל הריגת עבד בזדון, מפני הפסד ממונו, ע"כ לא יוקם, כי אין ראוי למנע ממשפט רושם של שלילת נקמה כ"א תיקון ורחמים על הכלל. ויש לזה רושם ג"כ בהראב"ע[45] ז"ל[46]. ובין תבין, שהערת רבותינו ז"ל במדרש ובאגדה ע"ד הכרתו של נח בצורך השירות לבנ"א[47], שאינה כ"א ההכרה בטיב החברה והכרחיותה

לעבדות, ושעל כן ראוי שיהי' החלק היותר נאות לשפלות העבדות, מצד שפלות תכונתו למוסר ולחכמה, המוכן להכנע. וזהו יסוד הרצון של ביטול טענת הכנענים, שתעודת הכיבוש הנהוגה בכלל האנושיות היא לתכנית הרמת קרן רוח האדם, שהקיבוצים הקטנים עלולים יותר להשפל, וע"י הכיבוש נתאחדו יותר ממלכות גדולות, והוא צעד להתרכזות האנושיות למשפחה אחת באחרית הימים. אמנם ראוי תמיד, שהקיבוץ שממנו יהי' נובע אור יותר גדול וטוב להשלמת הכלל יהי' נכבד, והמתגבר יהי' היותר הולך לדרך האורה, וזהו יסוד העבדות בטבע, עד שיש לכיבוש ישראל מיד הכנענים היסוד היותר חזק בשאיפת ההתקדמות האנושית, שמזה נובע החק של "מה שקנה עבד קנה רבו".

ממוצא דבר תשכיל, שאותם שרצו להעמיד את השאיפה לביטול העבדות בהוה מפני שתמכו א"ע[48] בכה"ק[49], הם דומים לאיצטגנינים הרואים ואינם יודעים מה רואים. אמנם יש ערך לחק העבדות החוקית, שיהי' משמש לטוב בעולם, אבל צריך לזה עולם מסודר כראוי, ומ"מ[50] הד-קול של אותם היתרונות, שהעבדות פועלת באופן בלתי-מבורר למחזיקים עצמם, הוא הגורם את התביעה מצד המחזיקים. אבל מבלעדי הכנה כוללת גדולה ועצומה א"א שיהיה העולם נשפע כראוי מקדושת כה"ק[51], כ"א עם-ד' לבדו בהיותו מוכשר הכשר פנימי יותר קרוב, ומאז גזרו חז"ל[52] שכה"ק[53] מטמאים את הידים, ולפי חבתן טומאתן, למי שרוצה להשפיע מהם דברים מעשיים בעולם הכללי, שאינו מוכשר אל הדרכה כ"כ רוממה כעת עד עת קץ.

ודע עוד, שהחזיון של הכחות המתפתחים לטובה ולאורה מצד כח התורה הוא הולך במערכה, עד כמה ראוי שיהי' נובע מכח הדין והמשפט ועד כמה ראוי שיהי' נובע דוקא מטוב הלב ומהסכמה פנימית בלא שום מעיק כלל, אפילו מועקה מוסרית. וזהו היסוד שאנו מחברים תמיד ברית אבות עם כל הדברים היותר עקריים, וברית א"י[54] היא מחוברת מחזקת ירושת אבות וקבלת התורה. אמנם האבות קיימו את התורה מהכרה פנימית וחפשית, וזה היתרון ראוי שלא יחסר על חלק גדול מהמציאות המוסרית, וזהו יסוד החלקים הגנוזים שהמה יוצאים דוקא בתור מדות חסידות ולפנים משוה"ד[55], שאם היו באים בתור הלכה הכרחית היו מטשטשים את ההדרכה הקבועה, להיות הולכת הלוך ואור לדורות עולם ולהיות לאור גויים ועמים רבים לפי מעלות רוחם השונה מאד. כי הצד המוסרי שצריך להמצא בתור נדבה ואהבת חסד הוא צריך לעולם להיות לו משקל נודע לפי הערך המוסרי הכללי החיובי, כערך האויר החפשי לעומת הבנינים והמעשים הקולטוריים הממלאים אותו, שא"א[56] שלא ישאירו בעבורו מקום רחב מאד. ומה שצריך להסתפח ע"פ נדבת הרוח וחופש הרצון הטוב חייב להרשם בתור מדת חסידות. ואין לשער גודל ההפסד, שהיתה התרבות האנושית סובלת, אם אלה המדות הנעלות היו נקבעות בקבע חיובי. כי רק מה שהוא יותר הכרחי לחיים החמריים והמוסריים בהוה, ופוגע אם יחלש להשרשת העתיד, זה נכנס באזהרה, וגדול המצווה ועושה, אבל מה שקולע לעומק הטוב בהיותו עומד ומתפשט בתור טל של תחי'[57] לימים יוצרו, מבלי לפגוע ברכּוּתו וספוגיותו את כל מטרת העילוי העתידי, זכה להקבע בתור נדבה ואהבת חסד. זהו גורל ה"לפנים משורת הדין", שמאד יפעל לטובה לעת אשר יהפך לב האבן אשר לבנ"א ללב בשר. ע"כ אותו החלק הנשאר לפנים משוה"ד מוכרח להשאר

במדתו, וכל אשר תתרומם האנושיות יצאו מדות-החסידות מרשות היחיד לרשות הרבים, ויהיו קנין כל העם, "וכל בניך לימודי ד'"

ודע יקירי, שכל הדברים ההיסתוריים שהיו במציאות צריכים שיובנו ע"פ תעודותיהם, עם הדברים המסובבים מהם בהשגחת ד', לכונן הטוב והחסד באחרית, וכיון שאנו רואים שהרבה עבדים יצאו מגזע חם יותר משני הגזעים האחרים, אנו מכירים שלתכלית ההשלמה הכללית היו הם ראויים לעבדות, ולו התרוממו לחירות בלא-עת פעלו בודאי, בחירותם, הבלתי-ראויה להם, לרעה על הרוח האנושי ועל דרכי חיי הציבור והיחיד, וזהו תכלית הבנת קללת נח. וה"ה[58] בכל עבר היסתורי, שהכל הוא מעשה ד' בחסד ובחכמה. ואין זה מונע כלל את שורת היושר האנושי לעשות לתיקון הציבור כל מה שאפשר, לפי המתגלה בדור. אדרבא לולא ההשקפה הברורה, שכל העובדות שבעבר היו נועדות לתכלית הטוב, יש להרשים על החיים רק את כח האגרוף, ולא יקום רוח לחוקק צדק, אבל בידיעה שגם הרשע-כסל הי'[59] טוב ותכליתי בעבר, וע"כ[60] לא נזדמנו לו סיבות מספיקות להדפו, א"כ יסוד היושר מבונה יפה, וכשמזדמנות סיבות נאותות לגרש את ההיזק המוסרי, שנסתבב ע"י השימוש לרעה בדברים הטובים, רק אז מתמלא הלב חריצות של צדק להרים כח המשפט והיושר. ואין מעכב ומונע כלל מה שישראל מצווים לשמור את הרושם האלהי, לתעודת בנין העולם לזמן היותר מרומם במוסריותו, והמתעלה מקלקולי העבר ביותר, זהו עבודה מיוחדת לישראל, מוגבלת ומעשית, ועמה דוקא יחדור רוח ד' להרבות חסד וצדק בכל העמים, ע"פ השקפותיהם המתבררות להם. וראוי לכל ירא-ד' באמת לחזק ידי חסידי האנושיות, ולהרחיב יושר דעותיהם, עם תמימות ההשקפה להבדיל בין עבודת פנים לעבודת חוץ. והכלל הוא, שכ"מ[61] שתמצא בזה רושם של יחס הגזע בתורה ובדחז"ל[62] הוא להצדיק משפט עובדא של מציאות, להכיר מעשה ד' במהלך ההיסטוריה, לא פחות מבמהלך צבא השמים, "זכור ימות עולם" "ושאו מרום עיניכם" בחוברת. ע"כ טבע העבדות בכלל האנושיות היתה ראויה להיות נקבעת במקום הראוי לה ביותר, ע"פ נטיות הנפשיות, והפיכת הסדר של שחרור העבדים אינה פועלת טוב כללי, כ"א אותו המספר המוכרח להיות נכנס בעול העבדות הטבעית יובא לאוצר הכלל גם מאותם שהם ראויים להיות בנ"ח ע"פ תכונותיהם, ונעשה עי"ז[63] עולם הפוך, "שרים הולכים כעבדים" "ועבד כי ימלוך". ואל תחשוב, שאם נקח לנו את מי שהוא ראוי להיות עבד, ע"פ תכונתו הפנימית, ונשכילהו, שבזה יצא מכלל העבדות. לא כן, אם העבד הזה יהי' יושב על קתדרא ידרוש דברים כאלה שהמדות הראויות לעבדים יהיו נטבעות בהם. וזהו היסוד שראינו חכמים גדולים דורשים דברי דופי ורשעה, מפני שזוהמת העבדות דבקה בהם. אמנם לולא הרשיעו האדונים הרעים, להתעמר בעבדיהם, יותר מההכרח הטבעי, היה הדבר הולך בטבעו, אבל רעי-אדם הפסידו את זכותם ע"י אכזריותם, והוכרח קשר העבדות הקבוע במצריו להיות ניתר, ומקומו לקחה העבדות הטבעית, שבודאי לא תוכל להתאים לכל הצדק, עד אשר תצא מציון ישועה ואורה לכל העמים, לדעת איך צריכה צדקת ד' להעשות ע"פ רוחה של תורה, בכח החסידות והנדיבות, הממלא את לבב האומה, אשר רוח ד' אשר עלי'[64], שלא ימוש מפיה ומפי זרעה וזרע זרעה, היא הערובה לגאולתה. רוממות אומה על חברתה, הקבוע בסדר עליות וירידות העמים, היא ג"כ בנוי' על היסוד של ההכשר שיש לכל אומה

לשמש ברוחה הכללי, להשלמת כלל האנושיות. וזהו העומק היסודי של תמצית הלימוד, היוצא מ"מה שקנה עבד קנה רבו". כשמשתמש במקום זכיות מכריעות בין משפטי עמים, ועל מציאות ההכרח של השימוש לאדם התבונן נח בהשקפתו על הצביון הכללי של העולם בתיבה, וההכרח עצמו הי' סיבה כללית שימצא ג"כ צד שפל וגרוע במין האנושי, הראוי לעבדות, ובהיותו ראוי לזה "אין ברוך מתדבק עמו", כי עירוב מדות העבדים במזגי בנ"ח יפעל לרעה על כלל בנין מהלך הנפש.

והנה מכתבי נפסק ימים רבים מהמון הטרדות, וע"כ הנני אוחז דרך קצרה שיספיק לנבון כמוך, יקירי. בענין דיני ב"נ[65], דע שישראל, בהיותו העם אשר בחר בו ד' לאור גויים, יש לו זכיות מיוחדות, שלפעמים כשצריך לקיומו, או לתועלת הרשמת מעלתו, לותר על איזה חק מוסרי, גם זה הוא טובה כללית, שחוזרת באחרית אל הכלל כולו. אמנם הגדרים כמה יש לותר צריכים להגבלה תורית, לפעמים מקבלה או מתקנה, ולפעמים גם בדברים מפורשים בתורה. והנה ההכרעה בין שיתוף הקנין, המעביר קו על כח הצדק של "שלי שלי ושלך שלך", ובין הגבלת זכיות כל יחיד ויחיד, זה אחד מהדברים הקשים שבעמקי המשפט. והנה על הדבר הנאבד באמת הכריעה תורה, שאחר היאוש כבר כח השיתוף גובר בו על כח היחוד, והשיקול האלקי השוה בזה את כף המאזנים לצד הקומונא , שגם בה נמצא גרעין טוב, ובלא יאוש נתן מקום להכריע על ידו את יתרון השימוש לטוב ולצדק בכח הרכוש. ע"כ בין ישראל לישראל המשפט הכללי הוא, שהשימוש בכח הרכוש הוא כערך שוה, כמובן ביחש נערך כללי, שאינו צריך להזדקק לדקדוקי פרטים, וע"כ כח ההתיחדות עודנו פועל גם על האבדה. אבל אם החזקה היא שכח השימוש ברכוש זה כשיהי'[66] ביד המוצא יהי' יותר נאות לטובת כלל האנושיות באחרית, מאשר יהי' ביד בעל האבדה, אז כבר מספקת היא תביעת הצדק להכריע לצד הקומוניא והשיתוף הכללי ג"כ באבידה מבלעדי יאוש, והוא איסור החזרת אבידה לגוי, שלולא הדעה הכוללת של רדיפת הצדק הרחוק לא די שלא הי' נאסר כ"א הי' נכנס בכלל חיוב, וע"כ בכל מקום שיוכל שם שמים להתקדש, וקדושת שם שמים היא באמת ע"י הכרה הבאה מן החוץ, שכחה של תורה פועל כ"כ על פרטי אישי האומה, לותר מזכיותיהם הפרטיות בשביל כבוד הכלל, שהיא עצמה מדה משובחת מאד, אז כבר הדבר חוזר לעצמיות חיובו, ו"דרכי-שלו" זה הוא מיוסד על עומק האמת מצדי-צדדים. ובשום אופן וענין אין צדקה לשום אומה בעולם להגביל זכיות חברתה בלא תכלית נשגבת כללית, ע"כ צדקו מליצי ישראל בתביעתם "הלא אב אחד לכולנו", לבד מה שהעיקר הוא כדעת המאירי, שכל העמים שהם גדורים בנימוסים הגונים בין אדם לחבירו הם כבר נחשבים לגרים תושבים בכל חיובי האדם. אמנם גם אם נאמר כפשטם של פוסקים אחרים ג"כ אין בזה בית מיחוש כיון שיש לפנינו ענין תכליתי.

ולימוד התורה, דע יקירי שאין לך דבר המפסיד את יסוד השלמת החברה האנושית, כהשפעת ענינים נעלים בהמון שאינו ראוי לקבלם. ומי שחשב שיצליח את כל באי עולם ע"י מה שילעיט אותם ממוסר התורה, קודם שהוכשרו לכך, לא ירד כלל לעומק הכונה הטובה האלקית. והראי'[67], שתחת המסוה של "ואהבת לרעך כמוך" ערכו במות-תופת לשרוף אנשים, שלא יכלו לדבר על מוסרם שום דופי. והכל הוא מפני שעניני התורה הזכים הם צריכים הכשר, והיא למימינים בהם סמא דחיי, אבל פושעים יכשלו בה, ע"כ אסור ללמד ד"ת[68] לנכרי. ואם יזדמן יוצא-מן-הכלל, שפעלה התורה עליו להיטיב, אין למדים

מן הכללות, וכל ההלכות הקבועות נאמרו על הרוב הנהוג, והרשות ניתנה לחכמים מובהקים להורות היתר להוראת שעה, מכ"ש[69] כשיש בזה משום קידוש השם או מגדר מילתא, ויתר הגדרים הנצרכים לזה, שאין כאן מקום ביאורם.

וחסידי או"ה[70], שכתב הרמב"ם[71] שאם עשה אותם מהכרע הדעת אינו מחסידי או"ה ולא מחכמיהם, הנה הגירסא האמיתית היא "אלא מחכמיהם". ודעתי נוטה, שכונת הרמב"ם היא שמעלת "יש להם חלע"ה" היא מעלה ירודה מאד, אע"פ שהיא ג"כ טובה גדולה, אבל כיון שאפילו רשעים וע"ה שבישראל זוכין לה היא לפי ערך המעלות הרוחניות מעלה ירודה, והרמב"ם[72] סובר שהמושכלות מצליחים את האדם הרבה עוד יותר מהצדק של ההנהגה, ע"כ סובר שהמדרגה של "יש להם חלע"ה" היא מעלה של חסידי או"ה דוקא, שלא גברו במושכלות, כ"א קבלו האמונה בתמימות רגשי לבב, והתנהגו בדרך ישרה, ע"י מה שקבלו שהמצות שלהם ניתנו כך ע"פ ד', אבל מי שע"י[73] הכרע הדעת זכה להשיג ז' מצות ב"נ הוא באמת חכם לב ומלא תבונה, הוא נחשב מחכמיהם, שמעלת החכמה היא גדולה מאד, וא"צ[74] לומר שיש לו חלע"ה[75], כ"א הוא עומד במדרגה קדושה, שצריכה להתפרש במבטא יותר מלא מהלשון של "יש לו חלע"ה". וגם אם יהיו דברי הרמב"ם כפשטם, אין בהם זרות אם נאמר, כי מדת עוה"ב[76], שהוא מדבר עלי' בספרו, היא אותה המדה המיוחדת, שהיתרון האלקי שיש לתורתנו הקדושה הוא מקנה למקיימיה, ויש מעלות אחרות שכל דבר טוב יכול להקנות אבל אין זה נקרא בשם עוה"ב, ובאותו היתרון הוא בא מכחה של תורה, ומסתגל למי שמקבלה בקדושת אמונתה, ואין זה שולל כלל מעלות אחרות מצויירות לכל פילוסופיה כדרכה.

ועניני המלחמות, אי אפשר הי' כלל, בשעה שהשכנים כולם היו זאבי ערב ממש, שרק ישראל לא ילחם, שאז היו מתקבצים ומכלים ח"ו[77] את שאריתם; ואדרבא הי' מוכרח מאד גם להפיל פחד על הפראים גם ע"י הנהגות אכזריות, רק עם צפיה להביא את האנושיות למה שהיא צריכה להיות, אבל לא לדחוק את השעה. ודע שבהלכות הציבור לא החמירה תורה כלל לדחוק את רוח העם לחסידות, מפני שאז היתה החסידות הכללית נעשית דרך קבע וחובה, ותכלית התורה היא שתקבע ההערה השכלית בכח אהבה ונדבה. וזהו יסוד כמה קולות שיש בדין-תורה ביחש לסדרי המלחמות, ועזיבת האלילים היא נאותה לתעודת ישראל הכוללת, ומובן שמ"מ[78] הי' הדבר מסור לב"ד[79] לראות מצב המוסר של הע"ז ההיא, ולא היו כל הענינים שוים, ובעוה"ר[80] לא נתפרשו לנו הדברים לפרטיהם, ממיעוט השימוש המעשי מאז אבדנו חסננו הלאומי, עד אשר ישיב לנו השי"ת עטרת תפארתנו במהרה בימינו.

והדעות הרעות, צריך אדם להתגבר עליהן בכח שכלו, ואם אינו יכול לברר לעצמו עכ"פ כיון שהם גורמים הירוס בחיי החברה ע"כ יש כח להכריח שלא ידבר בהם באזני זולתו, שזהו דבר מעשי, וכשישמור זה ממילא יבא להכרת האמת. ותדע שסמכה תורה ענין נוקב שם ד' למכה אדם ומכה בהמה, כלומר שהוא ענין הריסה חברותית נוסף על הקלקול השכלי והמוסרי.

ומה שכתבת על דברי בענין החפשים, אבאר לך: כונתי היא, שיכולים להסביר להם ג"כ, כי מה שנתקיימה האומה עד כה ע"י קיום המצות אנו רואים בעדות של נסיון, שא"א להכחישו, ואם אפשר שתתקיים היא ורוחה בלא קיום התורה לפי ידיעתנו הוא דבר נמנע, אבל גם אם ניתן להם טעותם לא

יוכלו לומר שקנו ע"ז[81] נסיון ארוך, השוקל כאותו הניסיון הבטוח שלנו, א"כ להכניס בסכנה קיום האומה, החביבה גם להם לפי דברם, הוא רשע וכסל. ומי שמכיר, אפי'[82] רק מהכרע הדעת, שיש נפש משכלת במציאות, ושכל דבר שהוא עול ורשע אי אפשר שיהי' לו אחרית טובה, יבין כי מי ששולח יד בקיום האומה, בין מצד תאותו בין מצד דמיונו, הוא חבר לאנשי-משחית היותר רעים. עכ"ז[83] אינני שולל טענת כף זכות, שרבים מרעועי הדיעות שבדורנו הם קרובים לאנוסים, מפני שיבושי הדיעות ומיעוט השפעה לברר דרך הישרה לנבוכים. וד' יגיה חשכנו בחסדו.

מכתבי זה התחלתי לכתוב ברחובות, כאשר בא מכתבך לידי, ואח"כ נטרדתי הרבה עד אחר ר"ה[84] העבר, ב"ה, וכשבא אחי ש"ח שי'[85] נזכרתי להשלימו בחפזון גדול. ותיטיב לדקדק בדברי, אקוה שתמצא מבוקשך. וכתוב נא לנו מכל אשר עמך, ואל תמנע ממני טוב הערותיך המחוכמות, כי מעוררים צעירים בדברים-שבלב יקרים לי מאד, ואקוה בל"נ[86] לעת המוכשר ביותר לבאר יותר בסגנון מובן בעזהשי"ת[87].

הנני חותם בברכת השנים ואה"ר[88], יצליחך השי"ת בתורתו ויראתו, וירחיב דעתך בשכל טוב לדעת שמו ית', ותהי'[89] לאיש מצליח בכל מילי דמיטב, כנפשך היקרה ונפש ידידך אוהבך, שוחר אשרך מעל אדמת הקודש,

אברהם יצחק ה"ק

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. מנ"א - מנחם אב
3. תרס"ד - השנה תרס"ד (1903/1904)
4. כ' - כבוד
5. חו"ב - חריף ובקי
6. מו"ה - מורנו הרב
7. נ"י - נרו יאיר
8. וכא"ל - וכל אשר לו
9. שלו' - שלום
10. ית' - יתברך
11. כ"א - כי אם
12. ע"י - על ידי
13. זא"ז - זה את זה
14. ות"ל - ותודה לא-ל
15. בחו"ל - בחוץ לארץ
16. ע"ד - על דבר
17. א"א - אי אפשר
18. ע"כ - על כן
19. ואח"כ - ואחר כך
20. בחוה"ל - בחובות הלבבות
21. וכ"כ - וכל כך
22. תהי' - תהיה
23. יהי' - יהיה
24. ג"כ - גם כן

25. וע"ז - ועל זה
26. כ"כ - כל כך
27. מ"מ - מכל מקום
28. וע"י - ועל ידי
29. שכ"כ - שכל כך
30. א"כ - אם כן
31. שאע"פ - שאף על פי
32. שתהי' - שתהיה
33. זל"ז - זה לזה
34. בבנ"א - בבני אדם
35. ע"פ - על פי
36. בנ"א - בני אדם
37. אע"פ - אף על פי
38. שעי"ז - שעל ידי זה
39. שא"כ - שאם כן
40. יצה"ר - יצר הרע
41. שבבנ"א - שבבני אדם
42. השי"ת - השם יתברך
43. עכ"פ - על כל פנים
44. שיהי' - שיהיה
45. בהראב"ע - ברבי אברהם אבן עזרא
46. ז"ל - זכרונו לברכה
47. לבנ"א - לבני אדם
48. א"ע - את עצמו
49. בכה"ק - בכתבי הקודש
50. ומ"מ - ומכל מקום
51. כה"ק - כתבי הקודש
52. חז"ל - חכמינו זכרונם לברכה
53. שכה"ק - שכתבי הקודש
54. א"י - ארץ ישראל
55. משוה"ד - משורת הדין
56. שא"א - שאי אפשר
57. תחי' - תחיה
58. וה"ה - והוא הדין
59. הי' - היה
60. וע"כ - ועל כן
61. שכ"מ - שכן משמע
62. ובדחז"ל - ובדברי חכמינו זכרונם לברכה
63. עי"ז - על ידי זה
64. עלי' - עליה
65. ב"נ - בן נח / בני נח
66. כשיהי' - כשיהיה
67. והראי' - והראיה
68. ד"ת - דברי תורה
69. מכ"ש - מכל שכן
70. או"ה - אומות העולם
71. הרמב"ם - רבי משה בן מימון

72. והרמב"ם - ורבי משה בן מימון
73. שע"י - שעל ידי
74. וא"צ - ואין צריך
75. חלע"ה - חלק לעולם הבא
76. עוה"ב - עולם הבא
77. ח"ו - חס ושלום
78. שמ"מ - שמכל מקום
79. לב"ד - לבית דין
80. ובעוה"ר - ובעוונותינו הרבים
81. ע"ז - על זה
82. אפי' - אפילו
83. עכ"ז - עם כל זה
84. ר"ה - ראש השנה
85. שי' - שיחיה
86. בל"נ - בלי נדר
87. בעזהשי"ת - בעזרת השם יתברך
88. ואה"ר - ואהבה רבה
89. ותהי' - ותהיה